

III. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Ткачова Н. А.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

А н н о т а ц и я

Обосновывается педагогический подход, такая методика формирования правосознания студенческой молодежи, которые способствуют неформальному, информационному усвоению правовых знаний, а обуславливают социокультурное, профессиональное самовыражение личности, ее духовное развитие.

Формування правосвідомості громадян України, особливо молоді, є нагальним завданням. Ось чому увагу привертає становлення особистості серед студентської молоді вже під час її навчання у вищих навчальних закладах, формуванню правосвідомості якої властиві свої особливості, що обумовлює специфіку його змісту, методології та методики здійснення. Це означає актуалізацію змістового, виховного потенціалу права, призначення якого полягає у формуванні свідомості громадянина.

Методика викладання права має базуватись на формуванні у молоді правових знань в органічній єдності з принципами і нормами моралі. Право є втіленням загальнолюдських цінностей, які формувались на протязі тисячоліть.

Використання моральних принципів і норм, які становлять логічний матеріал формування у свідомості студентів правових понять, положень, явищ, з точки зору яких є необхідним оціночний процес мислення. Внаслідок такого узгодження засвоєного змісту правових норм з моральною свідомістю, приводиться до дії той механізм, за допомогою якого виховується розуміння правової норми не як чогось зовні нав'язаного, а як органічно випливаючого з внутрішніх переконань особистості.

Такий підхід сприятиме не лише формальному інформаційному накопиченню певної суми правових знань, а й активно впливатиме на усвідомлення, опанування молоддю гуманістичними загальнолюдськими цінностями світової культури, виховуватиме в неї правові переконання.

Таким чином, завдання полягає в тому, щоб не тільки сформувати у студентів певні правові знання, а й виховати в них правові переконання.

Одна з важливих умов успішного формування правових переконань – переконливість подання правових знань з метою їхнього глибокого осмислення. Правовиховна робота повинна бути спрямована на перетворення правових знань, вимог у особисті переконання громадян, норму поведінки. Усвідомлення цінності права – основа переконання у необхідності дотримання його норм, формування правових установок. Уся система правового виховання повинна формувати не тільки знання права, а й глибоку переконаність у необхідності його норм як таких, що втілюють у собі справедливість і стоять на її захисті. Порушення правових норм слід розглядати, як аморальний вчинок. Принципи і норми моралі мають стати соціальним джерелом у формуванні правосвідомості молоді, правовиховній роботі в цілому. Принципове положення про єдність сутності і цілі моралі і права повинно бути покладене в основу формування у молоді переконаності в корисності і необхідності права.

Ефективність виховання, глибоке засвоєння правових знань у значній мірі залежить від того, як педагог вміє відобразити в процесі здійснення правовиховної роботи ступінь взаємозв'язку норм права і основних моральних критеріїв, що доводять необхідність внутрішнього прийняття правових норм.

На жаль, право не завжди розглядається у тісному зв'язку з таким важливим засобом впливу на свідомість, як мораль, а це дало б можливість посилити як інтелектуальну активність, так і участь емоцій у засвоєнні правових знань. Емоційне “переживання” повідомлень, які отримуються – неодмінний компонент процесу внутрішнього, суб'єктивного прийняття правових знань, перетворення їх у внутрішні стимули відповідної діяльності, у переконання. Проте спостерігається у теорії та практиці правового виховання, як і в процесі навчання в цілому, недооцінка розвитку емоційної сфери, ролі емоційних елементів правосвідомості особи, хоч і відомо, що емоції органічно включені у структуру свідомості.

Право, як суспільна соціальна цінність, проходячи крізь свідомість людини, стає матеріальною силою, тобто спонукачем її до правомірної повсякденної поведінки лише тоді, коли воно не є просто знанням, а опанувало емоційно-психологічною, вольовою сферою особистості. Пізнати – це ще не означає оцінити і тим більш не означає оцінити правильно. Правосвідомість – це не тільки знання права, це передусім і головним чином його оцінка, це переконання людей у справедливості закону. Правові ідеї повинні стати особистими цінностями. У протилежному випадку не буде досягнуто усвідомлене сприйняття права як регулятора поведінки.

З метою формування стійких правових переконань у молоді доцільно запропонувати студентам визначити спільні принципи права і моралі. Звертаємо особливу увагу на статтю 3 Конституції України, згідно з якою „людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою

соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави". Правовою державою з морально-виправданою організацією політичної влади може вважатися тільки така держава, у якій головною цінністю є людина, її права і свободи. Основна функція такої держави має полягати у забезпеченні нормальної життєдіяльності людини. Держава повинна забезпечити захищеність прав людини, формування і розвиток прав як окремих особистостей, так і всіх народів, націй, національних меншин, що впливає із загальнолюдських, моральних нормативів. Згідно зі статтею 11 Конституції України „держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також і розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України” (ст. 11 Конституції України). Відповідно обов'язком громадян України є захист Вітчизни, її незалежності та територіальної цілісності, шанування її державних символів (ст. 65 Конституції України)

Важливе виховне значення має вивчення одного з найважливіших конституційних принципів держави, який є одночасно і моральним принципом і полягає у недопустимості зловживання людиною правами та свободами, в узгодженні свободи та необхідності, прав і обов'язків особистого з правами і свободами інших людей.

Виявлення основоположних конституційних морально-правових принципів сприяє не тільки усвідомленню правових знань, а й їх збагаченню, активізації, більш поглибленому осмисленню, перетворенню знань у переконання.

Право не тільки втілює моральні цінності суспільства, а й охороняє їх, захищаючи, зокрема, честь, гідність, а також ділову репутацію як невідчужувані права особи (статті 16, 23 Цивільного кодексу України). Згідно цим статтям кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого права та інтересу, вимагати по суду спростування інформації (ст. 277), що не відповідає дійсності або викладена неправдиво, яка порочить її честь, гідність чи ділову репутацію або завдає шкоди її інтересам, якщо той, хто поширив такі відомості, не доведе, що вони відповідають дійсності. Відомості, які порочать честь, гідність, це такі, що принижують честь, гідність у громадській думці, у власній самооцінці потерпілого, з точки зору дотримання законності, правил суспільної поведінки і принципів моралі. Вони в разі невідповідності їх дійсності повинні бути спростовані шляхом здійснення порушником адекватних дій. Порядок спростування встановлюється судом. Громадяни чи організація, відносно яких поширена інформація, яка порочить їх честь, гідність, вправі вимагати відшкодування майнової і моральної (немайнової) шкоди, завданої їй

поширенням. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

Сприйняття студентами цивільно-правових норм досягається шляхом висвітлення їх змісту у взаємозв'язку з нормами моралі. Право опосередковано мораллю, тому правові, зокрема, цивільно-правові питання, слід розглядати в органічному зв'язку з нормами моралі.

У сімейному праві безпосередньо чи опосередковано відображені загальнолюдські норми моралі, бо у сімейних правовідносинах, як не у будь-яких інших, найбільш яскраво виявляється ефективність спільної дії норм права і моралі. У цьому зв'язку очевидна виховна значущість даної теми, яка сприяє усвідомленню молоддю ролі держави і права у гарантуванні, забезпеченні справедливих відносин між членами сім'ї, у формуванні сім'ї на високоморальній основі.

Молоді потрібно також допомогти самостійно визначити, як майже всі норми моралі самим безпосереднім чином впливають на виникнення і розвиток взаємовідносин у кожній сім'ї і становлять її моральну базу. До таких норм відносяться: взаємоповага, гуманні стосунки і взаємна повага між людьми, чесність і справедливість. Особливу увагу слід приділити моральному принципу, який стосується безпосередньо сімейних відносин: взаємна повага в сім'ї, піклування про виховання дітей.

Важливе значення у формуванні правосвідомості молодого покоління має вивчення такої галузі права, як адміністративне право, тому що йому належить значна роль у профілактиці правопорушень, зміцненні громадського правопорядку. Необхідне чітке осмислення молоддю у процесі занять поняття адміністративного проступку. Досвід свідчить, що цілий ряд проступків в уявленні учнів не є правопорушеннями, що звільняє від відповідальності перед державою і суспільством (наприклад, такі правопорушення, як розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і поява у громадських місцях у п'яному вигляді, нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян). З'ясування молоддю антигромадської аморальної спрямованості таких вчинків, їх негативна оцінка, сприяє виробленню внутрішнього контролю, посиленню відповідальності за свою поведінку.

З метою ефективного здійснення правовиховної роботи, залучення молоді до свідомої участі в охороні громадського порядку і законності, педагогу доцільно зупинитися під час проведення занять на розгляді таких найбільш поширених адміністративних правопорушень, несумісних з принципами співжиття, як дрібне хуліганство і пияцтво. Виховна, профілактична роль цієї роботи, тим більш очевидна у зв'язку з тим, що відсутність належної реакції щодо такого роду правопорушень може привести у подальшому до більш тяжких порушень і навіть злочинів.

Висвітлюючи зміст тематики з кримінального права, необхідно керуватися тільки відповідними статтями діючого законодавства. Оцінка кожному кримінально-правовому поняттю, явищу потрібна з точки зору моралі. Головне завдання кримінального права полягає в охороні суспільних відносин від злочинних посягань.

Кримінальне покарання, невідворотність відповідальності – важлива умова боротьби зі злочинністю, її попередженням, саме у цьому виявляється тісний зв'язок відповідальності і гуманізму. Звільнення особи, що вчинила злочин, від кримінальної відповідальності і покарання може сприяти вчиненню нових злочинів, що суперечить гуманізму. Застосування покарання як засобу впливу на злочинця є необхідною умовою поновлення справедливості.

Поняття гуманізм, відповідальність і справедливість нерозривно пов'язані. Для їх ствердження необхідна рішуча боротьба з правопорушеннями. Таким чином підводимо молодь до висновку про соціальну необхідність існування відповідальності. Покарання за злочин є гарантією реалізації справедливості.

Правовиховна робота, має проводитись з урахуванням морально-правових вимог суспільства, сприяє формуванню правових переконань, правосвідомості молоді, виховує обов'язок дотримуватись інтересів інших громадян, держави, співвідносити свою поведінку з правовими нормами, законами.

Процес правовиховної роботи виступає як єдина, цілісна система правового і морального виховання. Це дає можливість підвищити інтелектуальну активність, посилити участь емоцій, що найбільш повно відповідає вимогам виховання правової переконаності. У свідомості молоді буде формуватися поняття про справедливість права, виховуватися впевненість у його суспільній значущості, що стане критерієм, забороняючи молодим людям скоювати вчинки, які суперечать правовим принципам і нормам.

Будь-яка навчально-виховна робота, формування свідомості, зокрема, правосвідомості студентської молоді, базується на наукових знаннях, що являють, передусім, систему понять. Ядром юридичних знань є правові поняття. Розробка методики їх формування – необхідна умова ефективності процесу правовиховної роботи. Труднощі, які спостерігаються під час вивчення правової дисципліни, пояснюються недостатнім усвідомленням змісту і значення, передусім, основоположних, наскрізних, загальнотеоретичних правових понять. Опанування цим понятійним правовим апаратом служить теоретичною і методологічною основою подальшого засвоєння правових знань, пізнання правових явищ. Ось чому одним з найбільш важливих напрямків, на якому мають бути зосереджені зусилля педагога, є роз'яснення загальнотеоретичних правових понять, усвідомлення яких підводить до подальшого опанування правовими знаннями, становить базу навчання і виховання особистості. Отже, педагогам значну увагу треба приділяти формуванню, зокрема,

таких понять, як: “право”, “мораль”, “норми права”, “норми моралі”. Ці поняття визначають загально-методологічний підхід до процесу правового мислення, становлять фундамент провідних ідей – принципів права, є основою для їхнього формування – а також основою виховання правових переконань, однією з умов перетворення знань у переконання.

Розглянемо процес формування, переосмислення окремих основоположних правових понять у студентської молоді, що відбувається під час вивчення правової дисципліни. Протягом дослідження шляхом експериментальної роботи процесу формування правових понять, зокрема основного, провідного наскрізного поняття “право”, спостерігалась неусвідомленість його у якості суспільної соціальної цінності, як досягнення загальнолюдської культури, основне призначення якого полягає у ствердженні справедливості, гуманізму в суспільстві. Потрібно домагатись, щоб у вихованців формувалося ціннісне ставлення до права, що сприятиме усвідомленню молоддю доцільності і необхідності дотримання правових норм, вихованню правових переконань, розвитку почуття законності. Отже, визначення права бажано давати, виходячи не тільки з нормативістської інтерпретації, походження права у якій акцентується увага на сутність права як сукупність правових норм, що утворюються і захищаються державою і регулюють суспільні відносини. Слід звертати увагу студентів на те, що право це – конкретні правила – норми поведінки у яких закріплені, втілені справедливі ідеї, які забезпечують належні необхідні умови життя суспільства, особи. Право доцільно визначати з точки зору заснованої на уявленні про справедливість міри свободи й рівності, яка реалізується у нормах права. Таким чином, педагогам бажано ширше розкривати зміст і значення права у якості соціальної цінності, його сутності як “царства реалізованої свободи” (за визначенням Гегеля). Отже, необхідно більше приділяти уваги висвітленню гуманістичного, високоморального змісту права, наблизивши таким чином праворозуміння молоді до усвідомлення права, як “концентрації багатвікової мудрості і добра, одвічного прагнення до торжества добра і справедливості” (згідно з висловлюванням

В. О. Сухомлинського). Це необхідно тому, що уся система правового навчання і виховання повинна формувати не тільки знання права, а й повагу до права – глибоку переконаність у необхідності його норм як таких, що втілюють у собі справедливість і стоять на її захисті.

Ефективність виховання, глибоке засвоєння правових знань в значній мірі залежить від того як педагог вміє відобразити у процесі викладання ступінь взаємозв'язку норм права і основних моральних критеріїв. Проте право не завжди розглядається у тісному зв'язку з таким важливим засобом впливу на свідомість, як мораль, а це сприяло б трансформуванню правових знань у внутрішній світ особистості, вихованню поваги до права, правових переконань. На практиці ж

спостерігається незнання студентами змісту поняття моралі, питань взаємозв'язку права і моралі, а отже, відсутність проникнення суті суспільних вимог у духовний світ людини, що породжує індиферентне ставлення молоді до правових знань.

Досить часто студенти змішують окремі ознаки таких загальнотеоретичних понять, як “норма права” і “норма моралі”. Розкриваючи дані поняття, вони не можуть назвати відмітні ознаки, які дозволяють їх віддиференціювати.

Найбільш суттєві ознаки правових понять “норма права”, “норма моралі” нерідко характеризуються педагогами занадто загальними рисами, між ними не встановлюється міжпонятійний порівняльний зв'язок з метою вичленення елементів загального і відмінного.

Загальні ознаки понять “норма моралі” і “норма права” зводяться до наступного:

- а) право і мораль – це правила поведінки людей;
- б) вимоги правових норм завжди морально виправдані (принципи і норми загальнолюдської моралі відображені у праві).

Відмінні ознаки даних понять:

- а) норми права встановлюються державою, а норми моралі – суспільством;
- б) дотримання правових норм забезпечується застосуванням державного примусу, а норми моралі охороняються силою громадської думки.

Під час формування понять “норма права” і “норма моралі” доцільно навчити учнів такому прийому логічного мислення, як порівняння, яке відіграє в пізнавальній діяльності дуже важливу роль: поняття “норма права” і “норма моралі” схожі, однорідні, а тому порівняні, тому що в їх змісті, не дивлячись на присутність відмітних ознак, є також і деякі загальні, властиві їм ознаки, на основі яких можна порівнювати дані поняття.

Логічний поділ усієї сукупності ознак понять, що досліджуються: “норма права”, “норма моралі”, “соціальна норма” на типові риси, основні ознаки, розчленування їх на схожі і відмінні за своїм предметним змістом з метою співставлення, порівняльного аналізу – важливе методичне завдання при вивченні понять.

Під час використання порівняння як важливого засобу активізації абстрагуючої і узагальнюючої діяльності студентів, основними методичними правилами формування понять “норма права” і “норма моралі” є:

1. Виділення типових рис ознак поняття;
2. Послідовне здійснення шляхом аналізу зіставлення, порівняння суттєвих ознак даних понять;
3. Вичленення властивих їм загальних і відмінних основних ознак.

Ці правила допомагають студентам усвідомити сутність норми права, яка полягає в тому, що вона є державно-вольовим регулятором суспільних відносин.

Як підтверджують експериментальні дані, ефективність формування важливих правових понять, що досліджуються може бути обумовлена шляхом використання зазначеної методики. Зміст понять стає конкретним, знання студентів набувають усвідомлений і міцний характер. Отже, необхідно провести порівняння двох видів: в одному випадку студенти мають порівняти два поняття для вичленення їхніх схожих суттєвих ознак, а у другому – з метою з'ясування між ними різниці.

Опитування студентів свідчить про те, що в них відсутні конкретні правові знання. Потрібно потурбуватися про те, щоб вже під час первісного ознайомлення з основоположними правовими поняттями студенти помітили відмітні ознаки між ними, віддиференціювали загальні суттєві ознаки кожного з цих понять, переосмисливши раніше засвоєні знання.

Отже, визначені основоположні правові поняття, які формуються в свідомості студентів, відрізняються слабкою деталізованістю, обумовлені загальним уявленням, що склалося раніше. Студенти виокремлюють такі ознаки поняття, які засвоєні раніше внаслідок набутих ними знань. Остаточне ж усунення неправомірних узагальнень, чітка диференціація вищезазначених понять: право, мораль, норма права, норма моралі, відбувається не зразу. Усвідомлення студентами неузгодженості в своїх знаннях, своєрідне апробування знань досягається протягом усього вивчення правової дисципліни, розглянуті правові поняття, являючи певну складність для студентів, формуються в їхній свідомості поступово, шляхом активізації аналітико – синтетичної діяльності протягом тривалої роботи над їхнім усвідомленням за допомогою педагога. Переосмислення раніше засвоєних знань, набутих внаслідок навчання та життєвого досвіду, співвідношення їх із заново набутими, розкриття змісту правових понять у безпосередньому зв'язку з принципами і нормами моралі, сприяє розвитку правового мислення, трансформуванню правових знань у внутрішній світ особистості, вихованню поваги до права, правових переконань, а отже, ефективному формуванню правосвідомості.

Л і т е р а т у р а :

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар / Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін.; – К.: Всеукраїнська асоціація видавців “Правова єдність”, 2007. – 781 с.
2. Цивільний кодекс України: Постатейний коментар у двох частинах. Частина I. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори, проф. А. С. Дорчерт, проф. Н. С. Кузнецова. – К.: Юстиніан, 2005. – 680 с.